

heeft gehad op de recrutering van docenten en leerlingen. De groepen die zulke offers niet brengen konden, hoe sterk ondervertegenwoordigd waren die – en bleven die ook wellicht – in de schoolpopulatie? Wij vernemen daarover niets. Biografische schetsen van enkele docenten en aardige foto's van leerlingen kunnen in die leemte niet voorzien. Men krijgt als lezer hoogstens indrukken tussen de regels door, men mag vermoeden dat vrij wat leerlingen, vroeger en later, afkomstig waren uit een milieu dat gekenmerkt werd door welgesteldheid en progressieve levensopvattingen. Maar men slaagt er toch niet voldoende in die vage indruk te verweven in het beeld dat geboden wordt van het wel en wee van de school door de jaren heen.

Het is jammer dat hier een omissie aan te wijzen valt. Voor het overige dient te worden gezegd dat er in dit gelegenheidsgeschrift niet wordt heengedraaid om zaken van een soort waar terugblikkende feestredenaars soms liever aan voorbijgaan. Eén bijzonder pijnlijk moment wordt helder uiteengezet. Dat de hoogleraar Van Dam, die reeds als vader van leerlingen en als lid van het curatorium bindingen met de school had gehad tijdens de tweede wereldoorlog eindelijk de weg vrijmaakte voor de erkenning en de financiering van de school is slechts een aanloop tot dat moment. Het pijnlijke is namelijk dat docenten en schoolbestuur op de kort daarop gevolgde verwijdering van de Joodse leerlingen, voor zo ver valt na te gaan, slechts hebben gereageerd met een brief, gezonden naar het privé-adres van deze autoriteit, een brief waarin alleen sprake is van ongerustheid over de financiële gevolgen van deze maatregel. Nu mag men met de auteur van dit boek hopen dat men andere wegen heeft gevonden om ook te protesteren tegen de maatregel zelf. Maar men mag het óók betreuren dat er blijkbaar van zo'n protest geen spoor terug te vinden is.

D.J.Roorda

J.Hofman, *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (Dissertatie Utrecht 1981; Meppel: Boom, 1981, 285 blz., f 39,50, ISBN 9060094689).

'Hoewel er al veel literatuur over de bezettingsjaren bestaat, kent zij toch ook hiaten', zegt de schrijver in zijn inleiding. Wat weten wij bijvoorbeeld van die landgenoten, die gemene zaak met de Duitse overheersers hebben gemaakt? Wat waren zij voor mensen, wat dreef hen, hoe werden zij op hun beurt gedreven, welke omstandigheden droegen ertoe bij dat zij aan de verkeerde zijde van de grenslijn tussen 'goed' en 'fout' belandden'?

Wij zouden graag willen weten, of een bepaalde persoonlijkheidsstructuur tot collaboratie predisponeert; of bepaalde jeugdervaringen en verhoudingen tot opvoeders bevorderend hebben gewerkt bij het zetten van de stap naar samenwerking met de Duitse bezetter. Daarover zijn theorieën geformuleerd, vaak zonder degelijke onderzoeksbasis. Anderzijds zijn er, op bescheiden schaal, onderzoeken verricht, die niet tot duidelijke theorievorming hebben geleid. De opzet van de schrijver is geweest om tot de oplossing van het vraagstuk bij te dragen door een onderzoek naar een tweënvijftig-tal psychiatrische rapporten, die uitgebracht zijn in de loop van processen, die na de oorlog zijn gevoerd.

Ook Hofmans onderzoek voert tot de conclusie, die hij zelf op pagina 138 boven zijn poging tot nadere identificatie van de collaborateur zet: 'De ene collaborateur is de andere niet'. Een gemeenschappelijk kenmerk van 'de' collaborateur is niet duidelijk te vinden, niet in het onderzoek van Kooy naar de collaboratie in Winterswijk, noch in de theorieën van Sartre, Baan of Rümke, die nogal vage criteria aangeven zoals maatschappelijke desintegratie, onvolgroeide persoonlijkheid, een passief-feministische liefde voor de overwinnaar.

Het is eigenlijk niet te verwonderen, dat het gemeenschappelijk criterium niet te vinden is. Het uitgangspunt maakt dit al reeds dadelijk onwaarschijnlijk. Het begrip collaboratie is enerzijds duidelijk omlijnd door de daden, die de Londense wetgeving strafbaar heeft gesteld, maar anderzijds bijna onbegrensd door de vage formules, die daarbij gehanteerd zijn. Onder hulpverlening aan de vijand kan het fabriceren van wapentuig voor de vijand vallen, maar ook het leveren van gebakjes door een plaatselijke bakker. Dienstneming bij de vijand kan op de overtuigde aanhanger van de nationaal-socialistische ideologie slaan, maar ook op de uit het lood geslagen jongen, die de omstandigheden in het ouderlijk huis niet meer kan verdragen. Kortom: de grondslag van het onderzoek maakt het vinden van een gemeenschappelijk sociaal-psychologisch kenmerk onwaarschijnlijk.

Daar komt nog iets bij. De grens tussen wat achteraf collaboratie genoemd wordt en wat niet, is onscherp. Dr. Hofman zelf spreekt op de pagina's 5 en 59 van 'onontkoombare collaboratie'. Hij bedoelt daarmee, dat in een land, dat bezet is op de manier als Nederland in de oorlog is geweest, bijna iedere handeling tot hulpverlening aan de vijand kan worden. Het merken van persoonsbewijzen van Joden met een J door gemeentebesturen legt de basis voor de Duitse politiek ten aanzien van de deportatie van Joden. Het meewerken aan de uitreiking van de tweede distributiestamkaart vergemakkelijkt het uitsluiten van ondergedokenen van de voedseldistributie. Het transporteren van Joden en gevangenen door politie en spoorwegmensen in de uitoefening van hun gewone functie is meewerken aan Duits beleid. Alle economische produktie kwam mede aan het Duitse economische systeem ten goede, waarin wij nu eenmaal opgenomen waren. En het fabriceren van kerstboomballen in Nederland voor de export naar Duitsland maakte idem zoveel Duitsers vrij voor oorlogsproduktie. Het bouwen van vliegvelden en kustversterkingen was, volgens een uitspraak van de Nederlandse autoriteiten, ongeoorloofde collaboratie maar het bouwen van stations en wegen ten behoeve van het Duitse leger niet.

De grens tussen 'goed' en 'fout' was dus onscherp. Wie 'goed' begon kon door omstandigheden 'fout' eindigen en omgekeerd. Sexuele omgang van meisjes met Duitse soldaten werd tijdens de bezetting als ergeniswekkend ervaren, maar na afloop van de oorlog niet als strafbaar of misdadig beschouwd. Ook het enkele lidmaatschap van nationaal-socialistische organisaties heeft nauwelijks ernstige gevolgen gehad (behoudens de voorlopige hechtenis), maar kon in bepaalde omstandigheden tot zware misdrijven leiden, zoals lidmaatschap van de Landwacht en deelnemen aan de activiteiten daarvan. Mag men nu bij de onscherpe grenzen van het begrip collaboratie scherpe grenzen in karakterstructuur tussen 'fouten' en 'goeden' verwachten?

De door dr. Hofman onderzochte groep is klein in aantal. Er werden bij de bijzondere rechtspleging weinig psychiatrische rapporten gevraagd. Men had er geen tijd en ook weinig belangstelling voor. Het ligt dus voor de hand, dat de op de duizenden gevallen uitzonderlijke casus, waarin wel een onderzoek plaats had, verdachten betrof ten aanzien van wie de doodstraf overwogen is geweest. Van enig systematisch onderzoek naar de prominenten is geen sprake geweest.

Nadat hij in het eerste deel van zijn boek de theorieën over gemeenschappelijke kenmerken van collaborateurs besproken heeft (zoals de bekende F-schaal van fascistische kenmerken van Adorno) behandelt de schrijver de door hem gevonden psychiatrische rapporten. Ook hier gaat het om een heterogeen gezelschap. Er zijn mensenjagers, mishandelaars en moordenaars bij, wapendragers, verklikkers, politiefunctionarissen en vrouwen.

Wanneer schrijver een gemeenschappelijk kenmerk van de onderzochte gevallen wil formuleren, constateert hij bij allen een tekort aan eigenschappen, die de koersvastheid van het leven bepalen, zoals wilskracht, integratievermogen, een behoorlijke dosis moed. Dit

tekort blijkt veel belangrijker te zijn dan, zoals men oppervlakkig geneigd is te denken, sadisme of machtswellust. Hun zwakheid heeft de betrokkenen van kwaad tot erger gedreven. Hun lidmaatschap van een streng hiërarchische organisatie en hun gebrek aan kracht zich tegen de misdaden van het systeem te weer te stellen, heeft een belangrijke invloed op hun misdadigheid gehad. Hoewel hun misdrijven ook buiten bezettingstijd gruwelijk en strafbaar zouden zijn geweest, is onzeker en zelfs onwaarschijnlijk dat zij zich in vreedstijd ontwikkeld zouden hebben tot de misdadigers, die zij in bezettingstijd geworden zijn.

Schrijver vindt dan ook de 'conclusie gerechtvaardigd, dat zij zich in normale omstandigheden niet van hun medeburgers zouden hebben onderscheiden als potentiële bedrijvers van ernstige misdaden'. Het resultaat van het onderzoek is dus, dat er bij de onderzochten geen gemeenschappelijk fascistoïde kenmerk te vinden is. Theorieën als de F-score worden niet bevestigd. Een onderzoek op beperkte schaal als het onderhavige kan daartoe ook niet wel dienen. Toch mist men in het tweede deel van het boek het verband, dat hier gelegd zou kunnen worden met de in het eerste deel uiteengezette theorieën over de gemeenschappelijke kenmerken van collaborateurs.

A.D. Belinfante

M.G. Schenk, M. van Herk, *Juliana, vorstin naast de rode loper* (Amsterdam: Elsevier, 1980, 412 blz., f 52,50, ISBN 90 10032620).

Bij het verschijnen van deze biografie hebben de dag- en weekbladen er uitvoerig aandacht aan geschonken, als het ware alle krenten al uit het brood gepikt en de indruk gewekt dat hier sensationele onthullingen gedaan werden. In een wetenschappelijk tijdschrift kan men het geestelijk voedsel, dat dit boek biedt, wat minder gehaast consumeren en vaststellen dat de beide schrijfsters inderdaad veel minder verhuld hebben dan gangbaar was in de gebruikelijke Oranjelectuur met inbegrip van de vroegere publikaties van mevrouw Schenk, maar dat ze niet of nauwelijks onbekend feitenmateriaal hebben aangedragen of nieuwe bronnen hebben aangeboord. Over de drie grote crises in het leven van koningin Juliana: het rumoer dat in 1956 losbarstte over haar betrekkingen met Greet Hofmans, de rellen en de commotie rond de huwelijken van Irene en Beatrix en tenslotte de Lockheedaaffaire van 1976 wordt slechts gepubliceerd wat uit de pers en uit het rapport van de commissie-Donner al lang bekend is. Wat zij daaraan toevoegen beperkt zich tot passages als een kort verslag van een bezoek van mevrouw Schenk aan het spreekuur van Greet Hofmans in de danszaal van een Amsterdams café op bladzijde 206. Slechts wordt aan dit alles een bepaalde interpretatie gegeven die in het boek niet onaannemelijk klinkt, maar die we mijns inziens toch moeten afwijzen zolang er niet meer harde gegevens beschikbaar komen die deze interpretatie bevestigen.

De interpretatie schuilt al enigszins in de ondertitel 'vorstin naast de rode loper'. Daarmee willen de schrijfsters niet alleen aangeven dat koningin Juliana zich vaak geërgerd heeft aan het officiële protocol en zich daaraan soms bewust heeft onttrokken, maar ook dat zij het niet eens was met de pro-Amerikaanse, pro-kapitalistische en militairistische opvattingen van de na-oorlogse kabinetten en van mensen uit haar naaste omgeving, waaronder prins Bernhard, dat zij bij vele gelegenheden in het openbaar deze overtuiging heeft uitgedragen en zelfs haar macht als constitutioneel vorstin zoveel mogelijk heeft aangewend om haar idealen ook in de praktische politiek te verwezenlijken. Dat laatste is haar maar in enkele gevallen gelukt volgens de schrijfsters, zo zou de benoeming van mr. L.A.